

УДК 802.0-73

ГЕНДЕРНА АСИМЕТРІЯ ЛЕКСИКИ В ДЕТЕКТИВНІЙ ПРОЗІ

Г.О.Олейнікова

*кандидат філологічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

У статті розглядаються гендерні розходження на лексичному рівні художньої мови, а саме у жанрі детективної прози. Проаналізовано гендерні асиметрії усного мовлення у чоловіків і жінок у зіставному аналізі одиниць лексичного та фразеологічного рівнів.

***Ключові слова:** гендер, гендерна асиметрія, лексичні та фразеологічні одиниці, жанр детективної прози.*

За останні десятиліття проблема гендеру опиняється у центрі численних конференцій, симпозіумів, наукових робіт. Гендерні дослідження – це новий напрям вітчизняної науки, який отримав свій початок у кінці ХХ століття. Перші дослідження за темою вивчення й опису особливостей мови чоловіків і жінок з'явилися наприкінці 80-х – початку 90-х років, але вже із середини 90-х років вони стали бурхливо розвиватися. На даний час цей процес відбувається настільки стрімко, що сміливо можна говорити про появу і розвиток нової галузі вітчизняного мовознавства – гендерної лінгвістики.

Проблема співвідношення гендерного фактора і його реалізація в мові розглядається дослідниками в кількох напрямках: по-перше, дослідження мов, у яких форма мови залежить від того, хто говорить (чоловік або жінка), до кого звертаються (до чоловіка або до жінки), або враховуються обидва ці фактори (наприклад, такі мови, як японська, чукотська); по-друге, дослідження відображення концепту статі в системі мови, розкриття стереотипів фемінності та маскулінності, що містяться в когнітивній сфері носіїв мови; і по-третє, дослідження варіативності гендерної поведінки і пояснення можливих причин виявлених відмінностей [7, 138].

У даній роботі увага приділяється як проблемі гендеру в цілому, так і визначенню гендерно-обумовлених розходжень на лексичному рівні художньої мови, а саме в жанрі детективної прози. Робота присвячена виявленню гендерних асиметрій усного мовлення у чоловіків і жінок, зіставному аналізу одиниць лексичного та фразеологічного рівнів, що виражають гендерні асиметрії двох статей у жанрі детективної прози.

Активні зміни у суспільстві, які відбуваються на сьогоднішній час, суттєво змінюють наявні суспільні норми конструкції суспільства. Ці зміни активно осмислюються на різних рівнях та сприяють формуванню й розвитку нових наукових напрямів, що мають на меті осмислити та верифікувати ці зміни. Одним із таких напрямів стала теорія гендеру.

Поняття «гендер» виникло наприкінці ХХ століття для визначення нових напрямів врегулювання соціо-статевих відносин у суспільстві та мав на меті аналізувати відносини між жінкою і чоловіком, визначати їхні характерні риси через спільне й відмінне, розкривати ролі статей фемінності та маскулінності.

Перші наукові праці з гендерної проблематики з'явилися близько 30 років тому. Але, як відзначає О.І.Горошко, незважаючи на відносну молодість гендерного підходу та складність самого феномену, початок ХХІ століття ознаменувався пошуком соціального партнерства жінок і чоловіків, рівномірного використання їх потенціалу в будь-якій сфері життєдіяльності, що є метою сучасного людства [3, 12].

Гендерний аналіз був започаткований у 70-х роках ХХ століття у британській (М.Адлер, Р.Макаулей, С.Ромейн) та американській лінгвістиці (Д.Камерон, Р.Лакофф). Протягом останнього десятиріччя гендерна проблема активно досліджується у вітчизняному (О.Л.Бессонова, Н.Д.Борисенко, Н.М.Гоца, О.Л.Козачишина, Ю.П.Мельник, С.К.Топочевський та ін.) і в

російському (О.І.Горошко, А.В.Кириліна, В.В.Потапов та ін.) мовознавстві.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття виникає потреба у виробленні нових методологій та способів аналізу художніх текстів. Останнім часом у лінгвістичних працях увагу акцентовано на аналізі мови з позицій антропоцентризму. Функціонально-семантичний аспект дослідження в таких роботах дає змогу вийти на інший комунікативний рівень, адже результати, виявлені лінгвістами, широко застосовуються в теорії комунікації, семасіології, лінгвостилістиці. Вчені від лінгвістичного аналізу тексту, дослідження щоденників підлітків, листів чоловіків і жінок переходять до опису різних видів комунікації, різних структур організації лексики та семантики, напрямками яких є отримання інформації про що і як говорить суб'єкт. Поширюється інтерес до суб'єктивного, приватного життя людини. Отже, можемо сказати, що гендерний підхід став одним із корисних пізнавальних конструктів у сучасних лінгвістичних дослідженнях.

Для аналізу художнього тексту з позицій гендерних особливостей найбільш доцільним і теоретично обґрунтованим є герменевтичне тлумачення, де гендер, як відмічалось вище, розглядаючись із позиції антропоцентризму, визначається як своєрідна інтрига, в основі якої сплітаються численні науки про людину, її не тільки біологічну, але й соціальну та культурно специфіку, інтрига як сукупність обставин, подій і вчинків, у центрі яких знаходиться людина. Отже, як інтрига, так і дискурс наділені аналогічними властивостями, серед яких домінує інтелегібельність [8,63], тобто пізнання навколишнього середовища через розум, інтелектуальну інтуїцію попри всю складність даного філософського поняття. Сама гендерна інтрига починає розгортатися перед дослідником у той момент, коли він поринає до світу художньої дійсності, де використання мови починає вимірюватися саме ментальним простором тексту [6, 13], в якому гендер виступає як тип особливого утворення художнього простору.

Автор художнього твору максимально реально намагається передати спілкування персонажів референтного простору твору й максимально достовірно передати його персонажні особливості. Цей процес не є довільним, оскільки автор є членом соціуму, носієм певної мови, володіє знаннями про образи гендерної комунікативної поведінки й намагається відтворити їх у своїй картині художнього світу. Судження й уявлення автора про те, чим визначається або відрізняється чоловіча комунікативна поведінка від жіночої, знаходять своє відображення у мовленні дійових осіб художніх творів. Таким чином, автор використовує ті чи інші риси гендерно зумовленої комунікативної поведінки для створення стереотипних ознак мовлення чоловіків і жінок.

Вивчення гендерно зумовленої комунікативної поведінки персонажів зосереджує увагу не лише на розбіжностях у мовленні чоловіків і жінок, але й на соціально-психологічних чинниках, що її зумовлюють. До останніх належать ситуація спілкування, мовець і слухач, які характеризуються певним соціальним станом, статтю, віком, рівнем освіти, психологічними особливостями і психічним станом (Л.Б.Нікольський). Усі ці риси обов'язково відображаються в персонажному мовленні. Це дає можливість стверджувати, що гендерні особливості мови чітко проявляються в загальнолінгвістичних мовних і мовленнєвих особливостях чоловічих та жіночих персонажів у різних жанрах художньої прози. Не виняток також і жанр детективної прози, де основні події зображуються з метою з'ясування обставин дії та розкриття загадки, а головним героєм може бути як чоловік-детектив, так і жінка-детектив.

Жанр детективу веде свій початок від так званих «логічних оповідань» (*tales of ratiocination*) Е.По, опублікованих у 40 pp. ХІХ ст. Слово «детектив» увійшло в літературний ужиток пізніше, в 70 pp. ХІХ ст. Однак саме оповідання Е.По можна трактувати як такі, що започаткували новий жанр, оскільки вони вводили в літературу нову сюжетну схему і нового героя: детектива-інтелектуала, котрий розкриває злочин завдяки вмінню відбудовувати чіткі причинно-наслідкові ланцюжки міркувань.

Детектив (англ. *detective*, від лат. *detego* – розкриваю, викриваю) – здебільшого літературний і кінематографічний жанр, твори якого описують процес дослідження загадкової події з метою з'ясування її обставин та розкриття загадки. Як правило, в якості такої події виступає злочин, і детектив описує його розслідування та визначення винних.

У такому разі конфлікт будується на зіткненні справедливості з беззаконням, але закінчується перемогою справедливості.

Самостійний жанровий статус детективної літератури дотепер залишається дискусійним. Наприклад, автори багатьох англомовних досліджень детективу характеризують його, використовуючи термін «жанр» і «жанровий різновид» як синоніми, або ж взагалі уникаючи їх (У.Киттрідж, Р.Леймен, С.Моем, Г.Честертон). Деякі російськомовні дослідники (Б.Бегак, А.Вуліс, Н.Кун) відносять детектив до різновидів пригодницького авантюрного жанру. Інші вчені (А.Адамов, Г.Анджапарідзе, С.Бавін, Т.Братусь, Ю.Уваров) наполягають на жанровій відокремленості й самодостатності детективної прози.

Розглянемо детективні твори, де розповідь ведеться двома протилежними гендерними статтями: чоловіком і жінкою, з метою виявлення подібних та відмінних рис гендерно маркованих мовних і мовленнєвих засобів та встановлення комунікативних особливостей мовлення персонажів сучасних американських детективних творів. Детективи-чоловіки й детективи-жінки мають свої особливості стилю розкриття злочину, а також мовне наповнення та методи впливу на підозрюваних.

Лексичний рівень тексту відіграє дуже важливу роль, адже за допомогою різноманітних мовних засобів автор має змогу передати власне ставлення до зображуваних подій, надати їм емоційне забарвлення або передати впевненість або невпевненість мовця.

Однією з проблем дослідження особливостей вияву людського фактору в мові є встановлення лексико-стилістичних засобів і способів їх мотивації та інтеграції залежно від статі комунікантів.

Проаналізуємо лексико-стилістичні засоби на прикладах 2-х детективних романів з метою виявлення комунікативних особливостей мовлення персонажів. Роман «The case of the girl with lucky legs», написаний у 1934 році Ерлі Гарднером, головний герой якого – судовий адвокат Пери Мейсон із багатолітнім досвідом розкриття різноманітних справ. Він має чудовий аналітичний розум, його дії спрямовані на встановлення справедливості. Другий роман – «Body in the library», написаний Агатою Крісті у 1942 році, дії якого направлені на розкриття вбивства молодшої вродливої білявки, тіло якої було знайдено в бібліотеці полковника Бантрі. Міс Марпл – місцевий детектив, має сильний характер і чудовий аналітичний розум, який вона любить розвивати, розгадуючи різноманітні загадки та незвичайні випадки, котрі трапляються на її шляху. Отже, персонажі-детективи в даних романах представлені двома статтями: жіночою і чоловічою.

Досліджуючи вищезазначений аспект відображення мовленнєвої поведінки персонажів-чоловіків та персонажів-жінок у детективному жанрі, ми спиралися на класифікацію, запропоновану Н.Д.Борисенко, де особливості чоловічої вербальної поведінки відбиваються в таких мовних засобах, як особливості мовного вираження оцінки (*вираження позитивної/негативної емоції*), реалізації засобів модифікації прагматичного значення лексичної одиниці та висловлювання загалом (*уживання кваліфікаторів, емфатичного do, використання засобів вираження епістемічної модальності*), використанні стилістично забарвленої лексики (*вulgаризми, табуїтована лексика, професійна лексика, звертання*) [5, 20].

Здійснений аналіз наочно представлений у таблиці № 1 та № 2.

Отже, здійснений аналіз у першу чергу продемонстрував розбіжності чоловічого й жіночого гендеру на лексичному рівні. Аналіз розбіжностей у вживанні мовних одиниць у репліках персонажів-чоловіків та персонажів-жінок полягають у наступному:

- використання стилістично забарвленої лексики:

а) *вживання vulgаризмів*. Вербальна поведінка персонажів-чоловіків характеризується реалізацією таких vulgаризмів, як *bloody, hell, damn*, що становить 43,8 % усіх уживань для вираження сильних негативних емоцій незалежно від дистанції між комунікантами.

Щодо персонажів-жінок, то використання стилістично зниженої лексики не простежується в мовленні жінок-оповідачів, що дає нам змогу стверджувати, що жінкам

більш властива стриманість у вираженні сильних негативних емоцій і контролювання своїх висловлювань до співрозмовника.

Таблиця № 1

**Лексичні особливості чоловічого гендеру в романі
«The case of the girl with lucky legs»**

Мовне вираження оцінки	Уживання кваліфікаторів	Емфатичне do	Епістимічна модальність						Табуована лексика God	Професійна лексика	Звертання	Вульгаризми
			<i>You know</i>	<i>I think</i>	<i>I mean</i>	<i>Perhaps</i>	<i>Really</i>	<i>Probably</i>				
0	6	0,4	2,3	2	2	0,1	0,2	2,6	2,8	27,7	10,1	43,8

Таблиця №2

**Лексичні особливості жіночого гендеру в романі
«Body in the library»**

Мовне вираження оцінки	Уживання кваліфікаторів	Емфатичне do	Епістимічна модальність						Табуована лексика God	Професійна лексика	Звертання	Вульгаризми
			<i>You know</i>	<i>I think</i>	<i>I mean</i>	<i>Perhaps</i>	<i>Really</i>	<i>Probably</i>				
2,4	35,1	4,8	19,3	7,9	6,1	4,2	0,6	1,8	0%	0%	17,8	0%

Хоча прийнято вважати жінок емоційнішими та нестримнішими у своїх висловлюваннях, але проведений аналіз дає нам змогу стверджувати протилежне: в детективному жанрі жінкам властива тенденція до дотримання норм комунікативної етики під час спілкування, де вживання стилістично забарвленої лексики не припустимо і свідчить лише про низький рівень виховання;

б) *реалізація професійної лексики*. Використання цієї групи лексики притаманне вербальній поведінці персонажів-чоловіків (24,7 %), що свідчить про бажання чоловіків демонструвати у спілкуванні як із чоловіками, так і з жінками високий рівень ерудиції та обізнаності в певних питаннях.

Зовсім протилежну картину ми бачимо в жіночому гендері, де подібний тип лексики не використовується в мовленнєвій поведінці жінок.

Що стосується використання табуованої лексики, то, проаналізувавши комунікативну поведінку персонажів-чоловіків, ми знайшли лише незначний відсоток, а саме 2,8 % вживання цього типу лексики. Це дає нам право стверджувати, що Перрі Мейсон, як представник чоловічого гендеру в детективному жанрі, все-таки набожна людина і використовує табуовану лексику з метою впливу на емоції та почуття співбесідника.

Проведений аналіз свідчить про те, що табуована лексика не притаманна мовленню міс Марпл і демонструє підтримання жінкою заборон щодо вживання релігійних слів у своєму мовленні.

Гендерні особливості використання стилістично забарвленої лексики в персонажному мовленні сучасних англійських детективних творів відображують більшу чутливість жінок порівняно з чоловіками до комунікативних норм суспільства, яке табує вживання

стилістично зниженої лексики, прагнення жінок створити дружню атмосферу спілкування й бажання чоловіків справити враження на співрозмовника своєю ерудицією.

Подібне проявляється насамперед у вживанні звертань: у кількісному відношенні використання звертань є частотнішим для висловлювання персонажів-жінок (17,6 %), ніж для персонажів-чоловіків (10,1 %).

Під час розгляду реалізації засобів модифікації прагматичного значення лексичної одиниці та висловлювання загалом у детективному романі проведений аналіз показав такі результати: аналіз персонажного мовлення свідчить про те, що епістемічні модальні форми вживаються у висловлюваннях персонажів обох статей у неформальній міжгендерній комунікативній взаємодії для вираження ступеня впевненості в істинності повідомлюваного.

Проведений у дослідженні кількісний аналіз показує відсоткове співвідношення вживання епістемічних модальних форм у висловлюваннях персонажів певної статі. При цьому у висловлюваннях персонажів-жінок частіше вживаються *you know* (19,3 %), *I think* (7,9 %), *I mean* (6,1 %), *perhaps* (4,2 %), *probably* (1,8 %), *really* (0,6 %). Це дає нам змогу стверджувати, що персонажам-жінкам властива тенденція до залучення співрозмовника до обговорюваної теми, вираження власної думки і схильність до пояснення, що саме вона мала на увазі.

Що стосується персонажів-чоловіків, то їм притаманне використання епістемічних модальних форм у такому кількісному співвідношенні (табл. № 1). Таким чином, персонажи-чоловіки спрямовують свою увагу в першу чергу на вираження власної думки та неусвідомлене демонстрування ступеня невпевненості в повідомлюваній ситуації.

Отож, більша типовість епістемічних модальних форм для висловлювань персонажів-жінок (39,9 %) порівняно з персонажами-чоловіками (9,2 %) допомагає показати менше прагнення жінок впливати на ментальну сферу адресата, демонструючи впевненість в істинності повідомлюваного. Цей факт також відбиває комунікативний стереотип прагнення жінок знижувати категоричність висловлювання за рахунок введення до нього елементів суб'єктивної оцінки, виявляти увагу до співрозмовника за допомогою використання епістемічних модальних засобів.

Для вербальної поведінки персонажів обох статей притаманне вживання *інтенсифікаторів*, що належать до нейтральної лексики: *so*, *too*, *very*. В чоловічому гендері цей тип лексики знайшов своє відображення лише на 6 %, а в жіночому – на 35,1 %. Для персонажів-жінок типовим є підсилення ступеня вияву оцінки певної ознаки шляхом сполучення інтенсифікаторів *so* і *very*.

Вживання *емфатичного do* притаманне більшою мірою реплікам персонажів-жінок (4,8 %), ніж чоловікам (0,4%). Це дає нам право стверджувати про схильність жінок до акцентування певної дії чи ознаки, про яку йдеться.

Слід зазначити, що в мовному вираженні оцінки, як правило, простежується лише у жінок в детективному жанрі та становить 2,4 % усіх уживань. Те, що у чоловічому гендері відсутні приклади вираження оцінки, свідчить, що чоловіки приділяють особливу увагу чіткому й логічному викладу інформації, не приділяючи уваги вираженню власної позитивної чи негативної мовної оцінки.

Таким чином, гендерна асиметрія двох статей у жанрі детективної прози відображається за допомогою лексико-стилістичних засобів, які мають гендерну маркованість і характеризують відображувану в детективному жанрі вербальну поведінку представників певної статі. Типовою рисою жіночої вербальної поведінки є прагнення створити доброзичливу атмосферу спілкування, уникання засобів, які можуть образити співрозмовника, демонстрація загальної позитивної налаштованості персонажів-жінок. Щодо чоловічої вербальної поведінки, то вона демонструє загальний негативний настрій комуніканта, зосередження на своїх власних роздумах, небажання враховувати інтереси співбесідника.

1. Потапов В. В. Акутальные подходы в исследовании просодии речи / В. В. Потапов // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 6. Языкознание. – № 3. – С. 118-124.
2. Горошко Е. И. Особенности мужских и женских ассоциаций / Е. И. Горошко // Пол и его маркировка в речевой деятельности / Под ред. Е.Н.Шовгеля. – Кривой Рог : МИЦ ЧЯКП, 1996. – 320 с.
3. Борисенко Н. Д. Гендерный аспект репрезентации персонажной речи в английских драматических произведениях конца XX ст.: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступення канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Н. Д. Борисенко. – К., 2003. – 29 с.
4. Хамева И. И. Гендер как интрига познания. Сб. статей Московского государственного лингвистического университета / И. И. Хамева. – М. : «Рудомино», 2000. – 191 с.
5. Козачишина О. Л. Лінгвістичні прояви гендерних характеристик англomовних художніх текстів (на матеріалі американської прози ХХ сторіччя): автореф. дис. ... на здобуття наук. ступення канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / О. Л. Козачишина. – Київ, 2003. – 20 с.
6. Клименко Н. О. Гендерні аспекти творчості О.Шапір: Автореф. дис. ... на здобуття наук. ступення канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Н. О. Клименко. – Херсон, 2008. – 26 с.
7. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – М. : Олма-пресс, 2001. – 420 с.
8. Кирилина А. В. Гендерные аспекты массовой коммуникации // Гендер как интрига познания / А. В. Кирилина. – М. : Рудомино, 2000. – 230 с.
9. Ставицька Л. О. Сучасний стан лінгвогендерологічних досліджень в Україні / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 2008. – № 2-3. – С. 236-246.
10. Тараненко О. О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2005. – № 5. – С. 3-25.
11. Stoller R. I. Presentations of gender / R. I. Stoller. – New Haven, 1985. – P. 45.
12. Wood Julia. Gendered lives: communication, gender and culture / Julia Wood. – International Thomson Publishing, 1994. – 359 p.

Олейникова Г. А. Гендерная асимметрия лексики в детективной прозе.

В статье рассматриваются гендерные расхождения на лексическом уровне художественного текста, а именно в жанре детективной прозы. Проанализировано гендерные асимметрии устной речи мужчин и женщин на базе сопоставительного анализа лексического и фразеологического уровней.

Ключевые слова: *гендер, гендерная асимметрия, лексические и фразеологические единицы, жанр детективной прозы.*

Oleinikova G. O. Gender Divergence of the Lexical Level in Detective Literary Text.

The article investigates gender divergence of the lexical level in detective literary text. Gender divergence is analysed in the speech of man and woman and is based on the comparative analysis of lexical and phraseological levels.

Key words: *gender, gender divergence, lexical and phraseological units, genre of detective prose.*